

ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ
ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ¹⁾

ΥΠΟ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ (δ. φ.).

Καθηγητοῦ φιλοσοφίας καὶ θεολογίας

«Habent sua fata libelli»

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὴν πρώτην εὐκαιρίαν πρὸς ἀσχολίαν περὶ τὴν ἀνθρωπολογίαν
Ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος παρέσχε μοι ἡ κατὰ τὸ ἔτος
1879 ὑπὸ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γοτίγγης
κατὰ τὸν προκηρυχθέντα ὑπὸ αὐτῆς διαγωνισμὸν προβληθεῖσα ἀκό-
λουθος θέσις: σύγκρισις τῶν δοξασιῶν τοῦ Πελαγίου πρὸς τὰς
τοῦ Ἰουστίνου τοῦ μάρτυρος καὶ τοῦ Εἰρηναίου περὶ τῆς χρι-
στιανικῆς πίστεως καὶ τοῦ ἥθικοῦ βίου. Ἡ θέσις αὕτη διὰ δύο
λόγους εἶχεν ἐφελκύσει τὴν προσοχήν μου: πρῶτος λόγος ἡτοί ἡ μὴ
ἀποδοχὴ τῆς παρὰ τῶν σοφῶν ἀνδρῶν ἐκφρασθείσης γνώμης, ὅτι
σπέρματα τῆς πελαιγιακῆς διδασκαλίας ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἀνατο-
λικῆς Ἑγκλησίας ὑπῆρχον ἥδη κατὰ τὸν πρώτον αἰῶνας καὶ ὅτι
τούτων σπορεὺς ἦν αὐτὸς δ Ἰουστίνος δ μάρτυς δεύτερος δέ, ὅτι τὸ
ζῆτημα τοῦτο ἐνδιέφερεν οὐχ ἡττον πάντα θέλοντα νὰ παρακολου-
θῆσῃ τὴν πρόοδον τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἥθικῶν ἐπιστημῶν κατά-
τε τὸν χριστιανικὸν καὶ τὸν προτέρους χρόνους. Ὁθεν δὲν ἐδί-
στασα νὰ κατέλιθω εἰς τὸν διαγωνισμὸν καίτοι εἶχον λάβει πολὺ βρα-
δέως γνῶσιν αὐτοῦ ἐπεκτείνων δὲ τὰ δρια τοῦ θέματος ἐζήτησα νὰ
προτάξω ἐκτενῶς καὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς Καινῆς Διαθήκης περὶ
τοῦ αὐτοῦ ζητήματος, ὅπως πρὸς ταύτην, ὡς πρὸς στάθμην καὶ κα-

¹⁾ Ἐκ τοῦ Λατινικοῦ κατὰ μετάφρασιν Κ. Ι. Λαμπρίδου.

νόρα, ἀπευθύνω καὶ παρεξετάσω τοὺς συγγραφεῖς. Ὁτεῦθεν προῆλθεν ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ καθυστέρησις τῆς ὑποβολῆς τῆς πραγματείας κατὰ τὴν τακτὴν ἡμέραν, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἡ ἐσπευσμένη διαπραγμάτευσις τοῦ προκειμένου θέματος, ἀλλ' οἱ εὖμενεῖς κριταὶ εἰς τοὺς καταβληθέντας κόπους μᾶλλον ἢ εἰς τὸ ἔργον αὐτὸ διαπλέποντες δὲν ἀπέκλεισαν τοῦ ἀγῶνος τὸν καθυστερήσαντα καὶ ἀπειρον ἔτι ἀθλητήν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἥμισυ τοῦ ἐπάθλου τῷ ἀπένειμαν ὅπως παραθαρρύνουν αὐτὸν εἰς τὴν ἀποτεράτωσιν τοῦ ἀρξαμένου ἔργου ἀλλὰ κωλυθεὶς ἐπὶ μακρῷ ἀφ' ἐνὸς μὲν ὑπὸ τῶν σπουδῶν μου ἀφ' ἐτέρου δὲ ὑπὸ τῶν ἐπαγγελματικῶν ἀσχολιῶν μου ἐπανεῦρον, διαλυθείσης τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῶν Ἱεροσολύμων, κατὰ τὴν ἐκ νέου διατριβήν μου ἐν Γερμανίᾳ, τὴν εὐκαιρίαν ὅπως ἐπανέλθω εἰς τὸ ἔργον ἐκεῖνο καὶ δὴ εἰς τὸν Ἰουστῖνον.

Οσα λοιπὸν ἄλλοτε μετὰ σπουδῆς καὶ ἐν διαφόρῳ συναφείᾳ εἶχον διαπραγματευθῆ ἐπεχείρησα ὑπὸ νέαν ἐπιγραφὴν ἐκ νέου νὰ διαπραγματευθῶ πρὸ παντὸς ἐνθεώρησα καλὸν νὰ παραλίπω τὸ μέρος ἐκεῖνο, τὸ δποῖον διεσάφει τὴν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου διδασκαλίαν τῆς Καινῆς Διαθήκης, διότι ἡ τοιαύτη διαπραγμάτευσις ἀριστα θὰ συνῆδε πρὸς ἐκτενεστέραν πραγματείαν περὶ τῆς προόδου τῶν ἡθικῶν ἐπιστημῶν κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἐποχήν τοῦθ' ὅπερ εὐχόμεθα, Θεοῦ εὐδοκοῦντος, νὰ τολμήσωμεν. Νῦν δὲ περιορισθεὶς εἰς τὸ μηρὸν τοῦτο ἔργον ἐπραγματεύθη ἐκτενέστερον, ἢ πρότερον διὰ βραχέων, καὶ ἄλλα μὲν ἐν μέρει ἢ παντελῶς παρέλιπον, ἄλλα δὲ διετήρησα ἀμετάβλητα· ἀλλ' ἢ τε διάταξις ὡς καὶ ἡ διαπραγμάτευσις ἐγένετο τοιαύτη, ὥστε δυσχερῶς νὰ διακρίνηται ἐν τῇ παρούσῃ συγγραφῇ δῆχαρακτήριο καὶ τὸ διάγραμμα τῆς πρώτης, τὰς δὲ ἐνιοίας αὐτὰς μᾶλλον ἀνέπτυξα ἢ μετέβαλον. Αὕτη λοιπὸν εἶναι ἡ συγγένεια τοῦ ἔργου τούτου πρὸς τὸ πρότερον.

Ἐπειδὴ δὲ τὴν ἀνθρωπολογίαν ἐκδέχομαι ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ ὡς ἔργονταν οὐ μόνον τῆς φυσικῆς τοῦ ἀνθρώπου συστάσεως, ἀλλὰ καὶ τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ καταστάσεως τῆς τε παρούσης καὶ τῆς μελλούσης, ἢ διάταξις τῆς ὅλης ἔσται ἡ ἀκόλουθος:

A' Φυσικὴ σύστασις τοῦ ἀνθρώπου.

B' Συνθήκη τούτου προσα, πνευματική, θρησκευτική, ἡθική.

I^η Τύχη τούτου μέλλουσα.

Ἡ διαπραγμάτευσίς τοῦ θέματος ἐστηρίχθη ἐπὶ τῶν αὐθεντικῶν συγγραμμάτων τοῦ φιλοσόφου, ἐπὶ τῶν δύο Ἀπολογιῶν καὶ τοῦ Διαλόγου. Τὸ βιβλίον ἡ τὰ Ἀποσπάσματα περὶ ἀναστάσεως ἐνίστε μόνον ἔλαβον πρὸ διφθαλμῶν, καίτοι ἀμφισβητεῖται ὑπό τινων τὸ κῦρος αὐτοῦ. Τῶν δὲ ἔργων τῶν ὑποβολιμάτων ἡ ἀναξίων τοῦ φιλοσόφου ἀλιγώθησα, σπανίως μόνον καὶ ἐν παρόδῳ μνείαν τούτων ποιούμενος.

Ἐκ τῶν περὶ Ἰουστίνου ἐκδοθέντων ἔργων συνεβούλεύθην τὰ τεωτερα καὶ δὴ τοῦ Engelhardt (das Christentum Justins des Martyrs 1878) πρὸς ἄντας ἐν πλείστοις διαφωνῶ.

Ἐγραφον ἐν Τυβίγγη ἡμηνὶ Φεβρουαρίῳ τοῦ 1889

§ 1.

Αἱ πρῶται καὶ θεμελιώδεις ἔννοιαι, αἱ ἀποτελοῦσαι καὶ τὸ κέντρον καὶ τὴν ἀφετηθεῖσαν τῆς διδασκαλίας Ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου εἶναι, κατὰ τὴν ἔμὴν γνώμην, ὁ Θεῖος λόγος καὶ ὁ λογικὸς ἀνθρωπος. Ἐκεῖνος, Θεοῦ υἱὸς κυρίως λέγεται, πρὸ πάσης κτίσεως συνὼν τῷ πατρὶ, ἀπορρέει ἐξ αὐτοῦ καὶ γεννᾶται οὗτως ὅμως, ὥστε μήτε ὁ υἱὸς νὰ ποσχίζηται καὶ ἀπομερίζηται τοῦ γεννήτορος μήτε ὁ γεννήτωρ νὰ μειοῦται διὰ τὸν γεννηθέντα¹⁾. οὗτος υἱὸς Θεοῦ καταχρηστικῶς λεγόμενος²⁾ ἔμιօρφώθη μετὰ τὴν κτίσιν, οὗτως ὥστε πρὸς τῇ γηῖνῃ νὰ προσλάβῃ καὶ πνευματικὴν φύσιν. Ἐκεῖνος θελήσει καὶ βουλῇ τοῦ πατρὸς καὶ ἐδημιούργησε καὶ κυβερνᾷ τὸν κόσμον³⁾, οὗτος τοῦ ἀγαθωτάτου Θεοῦ φιλαγθρωπίᾳ καὶ εὑμενείᾳ ἐτάχθη τέλος τῆς δημιουργίας καὶ προνοίας⁴⁾). Ἐκεῖνος ἐν παντὶ χρόνῳ καὶ κατὰ πάντα τρόπον ἀποκαλύπτει ἑαυτὸν καὶ ἐπικουρεῖ τῇ ἀνθρωπίᾳ ἀσθενείᾳ, ὅπως ἀνυψώσῃ τὸν ἀνθρωπὸν ἀπὸ τῆς γῆς εἰς τὸν οὐρανόν⁵⁾). Οἱ ἀνθρωποι ἐλευθέρων χρῆσιν ποιούμενοι τῶν θείων δωρεῶν καὶ τῆς θείας ἀρωγῆς ὀφείλουσι βαθμηδὸν νὰντηροῦνται ἀπὸ τῶν χαμηλῶν καὶ γηῖνων ἐπὶ τὰ ὑψηλότερα καὶ αἰθέρια, ὅπως τύχωσι τῆς μετὰ τοῦ Θείου κοινωνίας· ὅπεν πάντων δήπον τέλος φαίνεται ὁ ἀνθρωπός, τῷ δὲ ἀνθρώπῳ αὐτῷ πρόκειται οἶονεὶ ὑψηλή τις καὶ οὐρανία νύσσα: ἢ τοῦ ἀρίστου Θεοῦ γνῶ-

σις καὶ ἡ μίμησις καὶ ἡ παρομαρτοῦσα ταύτη εὑδαιμονία παρ³ αὐτῷ⁴). Ἀλλὰ πρὸν ᾧ περὶ τούτου πραγματευθῶμεν ἀνάγκη νὰ ἔξετάσωμεν τὸ ζήτημα τῶν ἀνθρωπίνων ἰκανοτήτων, κατὰ τὸν φιλόσοφον, καὶ δυνάμεων πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τούτου, τ.ξ. τίς ἡ ἡμετέρα φυσικὴ σύστασις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

ΦΥΣΙΚΗ ΣΥΣΤΑΣΙΣ

§ 2.

Καὶ ἐν τῇ διαπραγματεύσει τοῦ ζητήματος τούτου εὑχερῶς διακρίνεται ἡ τοῦ Ἰουστίνου ἴδεώδης κατὰ Πλάτωνα ἢ μᾶλλον κατὰ Χριστὸν ἐκδοχή, ἢ τὸ σῶμα μὲν περὶ οὐδενὸς τὴν δὲ ψυχὴν περὶ πλείστου ποιουμένη· διότι ἐν ᾧ ἐπανειλημμένως ποιεῖται λόγον περὶ τῆς ἀμανασίας τῆς ψυχῆς, περὶ τοῦ λόγου, περὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ ἄλλων τοιούτων, σπανίως καὶ ἐν παρόδῳ ποιεῖται μνεῖαν τοῦ σώματος, εἰ μή τυχον τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ¹)· καὶ τοῦτο οὐχὶ διότι κατεφρόνει τούτου ὡς ἀκαθάρτου καὶ σκιᾶς μόνον καὶ παιδιᾶς τῶν αἰσθήσεων, ὡς ἐπραττον οἱ Γνωστικοί, ἀλλὰ διότι τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν ἔχηρτα ἀπὸ μόνης τῆς ψυχῆς²). Οὐχ ἦττον καὶ αἴ κατὰ τύχην ἐκεῖναι καὶ σπανίως ἀπαντῶσαι ἐκφράσεις αὐτοῦ εἶναι τοιαῦται ὥστε ἰκανῶς νὰ δεικνύωσιν (ὅπερ οὐδαιμῶς ἔδει νὰ ἀμφιβάλῃ τις περὶ τοιούτου ἀνδρός)³), διτι οὗτος δὲν ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τοῦ κύρους καὶ τῆς αὐθεντίας τῶν Ἱερῶν Γραφῶν⁴): Διισχυρίζεται λοιπόν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Γνωστικούς⁵), διτι τὸ σῶμα τοῦ πρώτου ἀνθρώπου ἐπλάσθη οὐχὶ ὑπὸ τῶν ἀγγέλων ἀλλ᾽ ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ λόγου ἐκ γῆς καὶ ἄλλων τοιούτων στοιχείων⁶)· ἄλλοτε λέγει διτι ἐκ τῆς πλευρᾶς⁷) τοῦ Ἡδὰμ ἐγένετο ἡ Εὔα, οὐδὲ πλῆθος ἀνθρώπων ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὸ πρῶτον⁸), ἀλλ᾽ ἔξ ενὸς ἀνθρώπου ἔλκει τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ τὸ ἀνθρώπινον γένος καὶ διὰ τοῦτο πάντες οἱ ἀνθρώποι εἶναι φύσει ἀδελφοί⁹). Δὲν ἀγνοεῖ διτι Ἰουστίνος¹⁰) καὶ τὸν ἀνθρώπινον δργανισμὸν καὶ ὀνομάζει τοῦ ζῶντος ἀνθρώπινου σώματος τέσσαρα στοιχεῖα· τὴν σάρκα¹¹), τὸ αἷμα, τὰ διστᾶ καὶ τὰ νεῦρα¹²).

§ 3.

Ἄλλος ἀνθρώπος δὲν σύγκειται ἐκ μόνου τοῦ σώματος, καὶ τὸ σῶμα

δὲν ζῇ καθ' ἔαυτὸν ἀλλὰ διὰ τῆς ψυχῆς. Οὕτω διδάσκει δὲ πρεσβύτης ἔκεινος τοῦ Διαλόγου συνεπινεύοντος καὶ τοῦ Ἰουστίνου (C. 8) : “Ωσπερ ἄνθρωπος οὐδὲν παντός ἐστιν, οὐδὲ σύνεστιν ἀεὶ τῇ ψυχῇ τὸ σῶμα, ἀλλ' ὅταν δέηται λυθῆναι τὴν ἀρμονίαν ταύτην, καταλείπει ἡ ψυχὴ τὸ σῶμα καὶ ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἐστιν, οὕτω καὶ ὅταν δέηται τὴν ψυχὴν μηκέτι εἶται, ἀπέστη ἀπὸ αὐτῆς τὸ ζωτικὸν πνεῦμα καὶ οὐκ ἐστιν ἡ ψυχὴ ἔτι, ἀλλὰ καὶ αὐτή, διθεν ἐλήφθη, ἐκεῖσε χωρεῖ πάλιν. Ἐν τῇ αὐτῇ ἐννοίᾳ λέγει ἄλλοτε δὲ μάρτυς (Διάλ. C. 40) : τὸ πλᾶσμα δὲ ἐπλασεν δὲ Θεός, τὸν Ἄδαμ, οἶκος ἐγένετο τοῦ ἐμφυσήματος τοῦ παρὰ τοῦ Θεοῦ. Τὸ ἐμφύσημα δὲ τοῦτο τὸ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐγγενόμενον καὶ ὡς ἐν οἰκητηρίῳ ἐνοικοῦν ἐν αὐτῷ, ἀναμφιβόλως εἶναι αὐτῇ ἐκείνῃ ἡ πνοή τῆς Γενέσεως (C. 2. 7). Ἀλλ' ἀνακύπτει ζήτημα δυσχερές : πότερον τὸ ἐμφύσημα τοῦτο τὸ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἢ ἡ ψυχὴ ἐκείνη κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἰουστίνου εἶναι μόνον ζωτική, γένει καὶ ἀριθμῷ διαφέρουσα ἀπὸ τούτου, ὅτι δήποτε εἶναι ἐκεῖνο, διπερ προσερχόμενον ποιεῖ τὸν ἄνθρωπον λογικόν, ἡ νομιστέα ἡ ψυχὴ συγχρόνως καὶ ζωτικὴ καὶ λογικὴ ἡ διπερ ταῦτόν : διμερῆ ἡ τριμερῆ τὴν ἀνθρώπινην φύσιν δέχεται δὲ μάρτυς : Οἱ μὲν βουλόμενοι εἶναι ταῦτην διμερῆ προσάγονται τὴν ἀνω παρατεθεῖσαν ὅησιν ἐκ τοῦ λόγου τοῦ πρεσβύτου, οἵ δὲ τριμερῆ (εἰ μὴ τὴν περὶ ἀναστάσεως συγγραφὴν C. 10) ἐπικαλοῦνται τὰ ἔξῆς ἐκ τῆς 2ας ἀπολογίας C. 10 : μεγαλειότερα μὲν οὖν πάσης ἀνθρωπείου διδασκαλίας φαίνεται τὰ ἡμέτερα διὰ τοῦτο : λογικὸν τὸ ὅλον τὸν φανέντα διὸ ἡμᾶς Χριστὸν γεγονέναι καὶ σῶμα καὶ λόγον καὶ ψυχὴν οἵ τελευταῖοι δὲ ὅμως οὕτοι σφάλλονται¹³), διότι ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ¹⁴) δὲ λόγος οὐχὶ περὶ τῶν μερῶν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀλλὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ, οὗτινος ἡ μὲν θεία φύσις διὰ τοῦ Λόγου (ὅλος δὲ λόγος ἐδηλώθη ἐν αὐτῷ)¹⁵), ἡ δὲ ἀνθρωπίνη διὰ τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς διώρισται¹⁶). Ἀλλ' οὐδαμῶς ἐντεῦθεν συνάγεται, ὅτι τὸ χωρίον πιστοποιεῖ τὴν διχοτομίαν διότι καὶ ἀνἄλλοθεν δὲν εἶναι γνωστὸν ὅτι δὲ φιλόσοφος ἔταξε τὸ διμερὲς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ὅτι τὸ ὄνομα ψυχὴ παρὸ αὐτῷ δηλοῖ καὶ τὴν ζωτικὴν καὶ τὴν λογικὴν ψυχὴν ἀναμφίβολον δὲ ὅμως θὰ μένῃ, ὅτι δὲ Ἰουστίνος ἐδόξαζεν δὲν καὶ δὲ Ἀπολλινάριος, ὅτι δηλ. τὸν ἀνθρώπινον λόγον ἀντικατέστησεν ἐν τῷ Χριστῷ δὲ Θεῖος λόγος· ὥσαύτως μικρὰ σημα-

σίαν ἔχει πρὸς τὸ ἡμέτερον ζήτημα, ὅτι ἐν τῇ 1ῃ Ἀπολογίᾳ (C. 10) τὸν ἀνθρώπινον λόγον δυνάμεις λογικάς· δύοις καὶ τὸν θεῖον λόγον καλεῖ δύναμιν λογικήν¹⁶), ὅστις κατὰ τὸν φιλόσοφον δὲν εἶναι ἀπλῆ τις δύναμις ἀλλ᾽ ὑπόστασις. "Οὐδεν ἔξεταστέον ἂν τὸ ζητούμενον δύναται ἄλλοθεν να εὑρεθῇ.

§ 4.

"Υπὲρ τῆς ἀποδοχῆς τῆς διχοτομίας μεγίστην σημασίαν ἔχει ὅλος ἔκεινος διάλογος (εἴτε ἀληθῆς εἴτε πλαστός, οὐδὲν πρὸς τὸ πρᾶγμα¹) μεταξὺ τοῦ Πλατωνικοῦ Ἰουστίνου καὶ τοῦ γέροντος χριστιανοῦ (Διαλ. α. 4—6), οὗτινος τὸ τελευταῖον μέρος παρέμητρα ἀνω. Τοῦ διαλόγου τούτου θὰ ἀναπτύξω τὸ κεφάλαιον, ὥστε νὰ δειχθῇ ἢ γνώμη τοῦ γέροντος, ἢν ἀποδέχεται ἐπειτα διάλογος τοῦ Ἰουστίνου υἱοθετοῦντος καὶ βεβαιοῦντος τὴν Πλατωνικὴν δόξαν ὅτι εἶναι δυνατὸν τὸ θεῖον διὰ τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ νὰ νοηθῇ ἐρωτᾷ διὰ γέροντος: «ἔστιν οὖν τῷ νῷ ἡμῶν τοιαύτη τις καὶ τοσαύτη δύναμις ἀ μὴ τάχιον²) διὸ αἰσθήσεων ἔλαβε συλλαβεῖν; ἢ τὸν Θεὸν ἀνθρώπου νοῦς ὅψεται ποτε μὴ ἀγίῳ πνεύματι κεκοσμημένος;» Βεβαιούμενον δὲ ἔκεινο, συνῳδὰ τῇ γνώμῃ τοῦ Πλάτωνος, ὅτι τὸ δίμμα τῆς διανοίας ἐδόθη τοῖς ἀνθρώποις πρὸς τὸ καθορᾶν τὸ ἀρρητὸν ἔκεινο: καλὸν καὶ ἀγαθὸν ἐξαιρυνῆς ταῖς εὖ πεφυκνίαις ἐγγενόμενον ψυχαῖς διὰ τὸ συγγενὲς καὶ ἐρωτα τοῦ ἰδέσθαι, ἐρωτᾷ αὖθις διὰ γέροντος: «τίς οὖν ἡμῖν συγγένεια πρὸς τὸ θεῖόν ἐστιν; ἢ καὶ ἡ ψυχὴ θεία καὶ ἀθάνατος ἐστι καὶ αὐτοῦ ἔκεινον τοῦ βασιλικοῦ μέρος; ὡς δὲ ἔκεινος ὁρᾷ τὸν Θεόν οὕτω καὶ ἡμῖν ἐφικτὸν τῷ ἡμετέρῳ νῷ συλλαβεῖν τὸ θεῖον»; ἐνταῦθα γίνεται δῆλον, ὅτι ὅλως ἔνη τῇ διανοίᾳ τοῦ γέροντος ἡ διάκοισις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ νοῦ ἢ τὸ νοῆσαι τὴν ψυχὴν ὡς ἄλλο τι ἢ ψυχὴν λογικήν οὐ μόνον δὲ διὰ γέροντος ἀλλὰ καὶ αὐτὸς διὰ Πλατωνικὸς Ἰουστίνος λέγων ψυχὴν ἐννοεῖ τὴν λογικὴν ψυχήν. "Ἐνίστε φαίνονται ἀμφότεροι διακρίνοντες ἀπὸ ἀλλήλων νοῦν καὶ ψυχὴν π. χ. εἰς τὸν γέροντα ἐρωτῶντα «ἔως ἐν τῷ σώματί ἐστιν ἡ ψυχὴ βλέπει ἢ ἀπαλλαγεῖσα τούτου;» ἀποκρίνεται διὰ Ιουστίνος «ἔως ἐστὶν ἐν ἀνθρώπου εἶδει, δυνατὸν αὐτῇ.. ἐγγενέσθαι διὰ τοῦ νοῦ». Ἀλλ' ὅτι διὰ τῆς λέξεως ταύτης ἐννοεῖ τὴν ἴκανότητα τῆς ψυχῆς εἰς τὸ καταγθεῖν ταῦτα γίνεται δῆλον ἐκ τῶν ἐπομένων χωρίων: «Οὐκ ἄρα, ἐφη, διὰ τὸ

συγγενὲς δρᾶ (ἢ ψυχὴ) τὸν Θεὸν οὐδὲ ὅτι νοῦς ἔστιν, ἀλλ᾽ ὅτι σώφρων καὶ δίκαιος; Ναί, ἔφην, καὶ διὰ τὸ ἔχειν φῶνος τὸν Θεόν» καὶ κατωτέρῳ: *νοεῖν δὲ αὐτὰς* (τὰς ψυχὰς) δύνασθαι ὅτι ἔστι Θεός... καὶ γὰρ συντίθεμαι, ἔφη». Οὗτοι δὲ ἀλλοτρία αὐτῶν εἰναι ἢ ἐκδοχὴ τοῦ νοῦ καὶ τῆς ψυχῆς ὡς διαφόρων φύσεων, ὥστε ὁ Ἰουστῖνος, ἐλέγχοντος τοῦ πρεσβύτου, δέχεται ὅτι καὶ τῶν ζῴων αἱ ψυχαὶ εἰναι λογικαὶ καὶ ὅτι ἢ ἀμβλύτης τῆς διάνοιας αὐτῶν ὀφείλεται εἰς τὴν πλημμέλειαν καὶ ἐλαττωματικότητα τοῦ σώματος²⁾ τούτων οὕτως ἔχόντων δύναται τις μετὰ πεποιθήσας νὰ προσαγάγῃ ὡς βεβαιωτικὰ τῆς διχοτομίας καὶ τὰ χωρία ἔκεινα, ὃν ἄνω ἐμνημόνευσα, καὶ εἴ τινα ἄλλην ἀπόδειξιν ἐλάσσονος κύρους³⁾.

§ 5.

Ἄλλὰ τὶς ἢ χρεία πραθέσεως τῶν καθ᾽ ἕκαστα χωρίων; Πᾶσα ἢ περὶ τοῦ λόγου διδασκαλία τοῦ Ἰουστίνου εὑνοεῖ τὴν διμερῆ διαίρεσιν ἢ ἀξιοῦ ταύτην, διότι τοῦ ἀγεννήτου καὶ ἀναμαρτίτου Πατρὸς ὅντος ἀναλλοιώτου οὐδαμῶς δὲ αὐτοῦ ἀμέσως οὔτε δημιουργοῦντος τὰ ὅντα οὔτε κυβερνῶντος ταῦτα, ἀλλὰ πάντα, δσα ἡθέλησε, διὰ τοῦ Λόγου¹⁾ ποιοῦντος, ἐπόμενον εἶναι, ὡς ἔγὼ νομίζω, νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὸ ἐμπρῆσμα τὸ παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἢ πνοὴ ζωῆς, ἢ ψυχὴ ἐνεφυσήθη ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Λόγου εἰς τὸν πρῶτον ἀνθρώπον καὶ διὸ αὐτοῦ εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος. Ἄλλ᾽ ὅμως γνωστὴ καὶ κοινὴ εἶναι ἢ ἄλλη τοῦ φιλοσόφου διδασκαλία, ὅτι πάντες οἱ ἀνθρώποι, κοινῇ τε καὶ ἴδιᾳ ἕκαστος, μετέχουσι πως τοῦ Λόγου²⁾ ἢ τοῦ σπερματικοῦ θείου λόγου³⁾ ἢ, ὅπερ ταῦτό, τοῦ σπέρματος τοῦ θείου λόγου, τοῦ ἐνσπαρέντος παρτὶ τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων⁴⁾). Ὡς δηλ. οἱ Στωϊκοὶ ὀνόμαζον Λόγον ἢ σπερματικὸν Λόγον τὸν θείον ἔκεινον Λόγον, δστις διήκει διὰ τοῦ σύμπαντος ὡς αἰθέριόν τι καὶ πύρινον σπέρμα, καὶ ἀπεδέχοντο αὐτὸν ὡς αἰτίαν δημιουργοῦσαν καὶ διακοσμοῦσαν καὶ συνέχουσαν τὰ ὅντα, οὗτοι καὶ ὁ Ἰουστῖνος διὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος Λόγος, σπερματικὸς (θεῖος) λόγος, τὸ παρὰ τοῦ Θεοῦ σπέρμα⁵⁾), δηλοῦ τὸν υῖδον τοῦ Θεοῦ, διὸ οὐ τὰ πάντα εὖ τε καὶ καλῶς ἐδημιουργήθησαν καὶ σοφῶς κυβερνῶνται. Ὡς δὲ παρ᾽ ἔκεινοις παρὰ τὸν σπερματικὸν λόγον πάντων ὑπάρχει καὶ πληθὺς σπερματικῶν λόγων, ἐν ἔκεινῳ περιεχομέρων καὶ ἀπὸ ἔκείρον τὴν ἀ-

χὴν ἔχοντων, δμοίων πρὸς τὰ εἰδη τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ κατὰ ταῦτα ἐπὶ μέρους δημιουργικῶν αἰτίων⁶) τῆς ποιότητος τῶν καθ' ἔκαστα, οὗτο καὶ παρὰ τῷ Ἰουστίνῳ ἡ λέξις σπέρμα ἢ σπορὰ λόγου χαρακτηρίζει τὰς λογικὰς δυνάμεις, τὰς ἀπὸ τοῦ Λόγου προερχομένας καὶ ἴδιαζούσας τοῖς ἐπὶ μέρους ἀνθρώποις.⁷) Ἐφ' οὖτις πρὸς τὸν αὐτὸν δέχεται δημιουργὸν καὶ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ λόγου τοῦ ἀνθρωπίνου, παραδοξότερον μᾶλλον ὅτι ἀν αὐτὸς διακρίνων τὴν ζωῆκήν ἀπὸ τῆς λογικῆς ψυχῆς ἀπεδέχετο διαφέροντας τὰς δημιουργικὰς αἰτίας τῆς ἔσωτερηῆς ἡμῶν φύσεως, παρὰ ἐὰν ἐπίστευεν ὅτι ἡ μία ψυχὴ δμοίως καὶ ζωῆκή καὶ λογικὴ διὰ τῆς αὐτῆς ἐνεργείας καὶ συγχρόνως ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Λόγου.

§ 6.

“Οπως ποτὲ ἀν ἦ, δ Λόγος¹) (εἴτε αἱ λογικαὶ δυνάμεις²) εἶναι ἢ πρώτη ἴδιότης τῆς ἡμετέρας φύσεως³), διὸ ἦς καὶ τῷ Θεῷ ἐνγίγιζομεν τελειούμενοι καὶ τῷ διαβόλῳ δμοῖοι καθιστάμεθα διαφθειρόμενοι⁴). Ταύτην τὴν ἴδιότητα ἵσως ἔχων ἐν νῷ δ Ἰουστίνος πιστεύει εἰς τὴν δμοίωσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ θεῖον, τὸ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' δμοίωσιν τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων (δμοίωσιν δηλ. πνευματικήν). τοῦτο συνάγεται ἐξ ὧν λέγει καταγελῶν τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ καὶ ἀποπτύων αὐτόν, καίτοι τὸ καθ' δμοίωσιν τοῦτο δὲν εὑρηται ἐν τοῖς γνησίοις αὐτοῦ συγγράμμασι σαφῶς ἐρμηνευόμενον⁵). ‘Ωσαύτως δὲν ἀναπτύσσει⁶) σαφῶς καὶ ὀρισμένως τὰ περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ἐπὶ μέρους ψυχῶν, ἀν αὗται δηλ. ἐδημιουργήθησαν χωρὶς νὰ προϋπάρχωσιν ἢ δημιουργοῦνται μετὰ τῶν σωμάτων, ἢ μᾶλλον διὰ τῆς φυσικῆς γεννήσεως μεταβιβάζονται ἀπὸ τῶν γεννητόρων εἰς τὰ τέκνα· τὰς γνώμας ταύτας φραίνεται ὑπαινιττόμενος δ γέρων Τρύφων διὸ ὧν λέγει «εἰ δὲ δ κόσμος γεννητὸς ἀνάγκη καὶ τὰς ψυχὰς (τ.ἔ. τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ζώων) γεγόναι καὶ οὐκ εἶναι ποι τάχα⁷). διὰ γὰρ τοὺς ἀνθρώπους ἐγένοντο καὶ τὰ ἄλλα ζῶα, εἰ δλως κατ' ἴδιαν, καὶ μὴ μετὰ τῶν ἴδιων σωμάτων αὐτὰς γεγονέναι». Εἰς τὴν πρώτην γνώμην ἀναφέρονται βεβαίως αἱ λέξεις «κατ' ἴδιαν... γεγονέναι» καὶ φαίνονται ἀποδεχόμεναι ταύτην περὶ τῶν δύο τελευταίων γνωμῶν δὲν εἶναι εὐχερῆς ἢ ἀπόφανσις τί νοητέον φραίνεται ὅτι οὐδὲν ἐπιμελῶς περὶ

τοῦ ζητήματος τούτου καθώρισεν οὐδὲ ἐσκέφθη τίς ἡ σχέσις τούτου πρὸς τὸ προπατορικὸν ἀμάρτημα. Ἀλλ᾽ ὁρισμένως καὶ ἀσφαλῶς τοῦτο διδάσκει ὁ Ἰουστῖνος ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ δὲν εἶναι μέρος τοῦ θείου νοῦ οὔτε εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἀθάνατος. Ἐκεῖνο ἐπίστευεν, ἐφ' ὃσον ἦτο διπαδὸς τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰς χριστιανὸς ἀπεκήρυξεν⁸⁾). Διδάσκων δὲ ὅτι ὁ ἀνθρωπὸς μετέσχε τοῦ σπερματικοῦ λόγου δὲν ἥθελε νὰ παραστῆσῃ τοὺς ἀνθρώπους ὡς ἐν μέρει τινὶ μετόχους τῆς θείας οὐσίας τοῦ Λόγου· ἡ κοινωνία καὶ μετοχὴ ἀποβλέπει εἰς τοῦτο: ὅτι ὁ ἀνθρωπὸς γοῦς καὶ Λόγος ἐμορφώθη καὶ ἀπεικάσθη κατὰ τὸν θεῖον τοῦν καὶ Λόγον⁹⁾.

§ 7.

Πρὸς ταῦτα συνάδει καὶ ἡ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς διδασκαλία τοῦ Ἰουστίνου καθ' ἣν ἡ ἀθανασία δὲν ἰδιάζει οἴκοθεν καὶ φύσει εἰς τὴν ψυχὴν ἀλλὰ θελήσει ἀμεταμελήτῳ τοῦ Θεοῦ προσεκυρώθη ταύτη καὶ ἡσφαλίσθη· διότι ἡ ἀθανασία εἶναι ἴδια καὶ σύμφυτος μόνῳ τῷ δημιουργῷ, ἐνῷ πᾶν δημιούργημα ὡς ἐδημιουργήθη οὗτον καὶ φύσει ὑπόκειται τῷ θανάτῳ καὶ τῇ φυνορῷ· τοῦτο δὲ νοητέον οὐ μόνον περὶ τοῦ σώματος ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ψυχῆς¹⁾ καὶ καθόλου περὶ τῶν πνευμάτων διότι πᾶν ὅτι ἔσχεν ἀρχὴν τῆς ὑπάρξεως καὶ τελευτὴν ταύτης ἔξει καὶ πέρας. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου λέγει ὁ Τρύφων ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ ζωὴ ἀλλὰ μεταλαμβάνει τῆς ζωῆς· διότι ἐὰν ἡτο ἡ ζωὴ οὐχὶ ἔαυτὴν ἀλλ᾽ ἄλλο τι ἐποίησεν ἀν ζῆν· ζῆ δὲ καὶ οὐδεὶς θὰ ἡρνεῖτο τοῦτο, διότι ὁ Θεὸς βούλεται ἀντὴν ζῆν οὗτον δὲ καὶ θὰ παύσῃ μετέχουσα τῆς ζωῆς διπόταν αὐτὴν ζῆν ὁ Θεὸς μὴ θέλῃ. Ἀρχῆθεν λοιπὸν ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι οὔτε θνητὴ οὔτε ἀθάνατος ἀλλὰ δυνατόν νὰ ἦται ἀμφότερον κατὰ τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ δὲν συνάγεται ἐντεῦθεν ὅτι ἔσται ποτὲ καὶ ταύτης τελευτὴ· διότι ἡ βούλη τοῦ Θεοῦ εἶναι σταθερὴ καὶ ἀμετάβλητος, καὶ αὐτῇ οὐχὶ ἀπλῶς κατὰ προαιρεσίν ληφθεῖπα ἀλλ' ὑπὸ τῆς θείας αὐτοῦ δικαιοσύνης ἀξιωθεῖσα δπως αἱ ψυχαὶ ἵεται ζῶσι μηδὲ θνήσκωσιν, δπως κατὰ τὰ ἐν τῷ ἐπιγείῳ βίῳ πεπραγμένα ἀπολαύωσι μετὰ θάνατον αἰωνίας ζωῆς εἴτε εὑδαίμονος εἴτε κακοδαίμονος. “Ο, τι λοιπὸν αὐτῇ τῇ φύσει τῆς ψυχῆς οὐ προσήκει, αὐτὸ τοῦτο πλήρως παρέχεται αὐτῇ διὰ λόγον ἡθικὸν καὶ διὰ τὴν θείαν δικαιοσύνην²⁾”

νην, καὶ ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς παραμένει οὐχ ἦττον ἀσφαλής καὶ βεβαία ἢ ἂν ἡτο ἀνάγκη τῆς φύσεως. Ἐν ἀριθμῷ τόπῳ (§ 31) θὰ εἰπωμεν διὰ μακρῶν ὅσης ὁ μάρτυς ἀξιοῖ σπουδαιότητος τὴν ἀπόδειξιν ἢ μᾶλλον τὸ ἥθυικὸν ἔκεινο αἴτημα: ὅτι αἱ ψυχαὶ οὐ θνήσκουσιν οὐδὲ εἰς ἀναισθησίαν χωροῦν²⁾ ἀλλὰ ζῶσι, αἰσθησιν ἔχουσαι, ὅπως, ὃν ἀξιαὶ ἐγένοντο ἐν τῷ βίῳ, τούτων ἀπολαύσωσιν αἰώνιως³⁾). Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου προσάγεται μάρτυρα τοῦτο μὲν τὴν συμφωνίαν τῶν Ἐθνῶν, ὅτι αἱ νεκροθμαντεῖαι, αἱ τῶν ψυχῶν κλήσεις καὶ τὰ τοιαῦτα δὲν θὰ ὑπῆρχον εἰ μὴ ἐπιστεύετο, ὅτι αἱ ψυχαὶ ζῶσι μετὰ θάνατου καὶ αἰσθησιν ἔχουσι⁴⁾, τοῦτο δὲ τὴν, κατὰ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, κλῆσιν τῆς ψυχῆς τοῦ Σαμουὴλ ὑπὸ τῆς ἐγγαστριμύθου, διαταχθείσης εἰς τοῦτο ὑπὸ τοῦ Σαούλ⁵⁾ Καὶ ταῦτα μὲν δὴ ταῦτα. Μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς δοξασίας τοῦ Ἰουστίνου περὶ τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου καταστάσεως.

Σημειώσεις.

§ 1. ¹⁾ 1 Απολ. C. 23. σελ. 68 C.—2 Απολ. C. 6 σ. 44 d. Διάλ. C. 61 p. 284 A.-C. C. 62 σελ. 285 D.—C. 128, σελ. 358 C—d.

²⁾ Διάλ. C. 124.

³⁾ 1 Απολ. C. 59. σελ. 92 D.—C. 64. σ. 97 B.—2 Απολ. C. 6. σ. 44 D καὶ πολλαχοῦ.

⁴⁾ 1 Απολ. C. 10. σ. 58 B. C. 28 σελ. 71 BC. 2 Απολ. C. 4. σελ. 43 D. C. 5 σελ. 44 A.

⁵⁾ 2 Απολ. C. 10. σ. 149 A. Λόγος γάρ ἦν καὶ ἔστιν ὁ ἐν παντὶ ὃν καὶ διὰ τῶν προφητῶν προειπὼν τὰ μέλλοντα γενέσθαι καὶ δι' ἑαυτοῦ διμοιωπαθοῦς γενομένου καὶ διδάξαντος ταῦτα· 1η Απολ. C. 63 ὃς λόγος καὶ πρωτότοκος τοῦ Θεοῦ καὶ Θεὸς ὑπάρχει. Καὶ πρότερον διὰ τῆς τοῦ πυρὸς μօρφῆς καὶ εἰκόνος ἀσωμάτου τῷ Μωϋσῇ καὶ τοῖς ἑτέροις προφήταις ἐφάνη, νῦν δέ . . . διὰ παρθένου ἀνθρώπους γενόμενος κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς βουλὴν ὑπέρ σωτηρίας τῶν πιστευόντων αὐτῷ καὶ ἔξουσιον θῆναι καὶ παθεῖν ὑπέμεινε, ἵνα ἀποθανὼν καὶ ἀναστὰς νικήσῃ τὸν θάνατον.

⁶⁾ Διάλ. C. 147: Βουλόμενος τοὺς ἀγγέλους καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἐπεσθαι τῇ βουλῇ αὐτοῦ ὁ Θεός, ἐβουλήθη ποιῆσαι τούτους αὐτεξουσίους πρὸς δικαιοπραξίαν, μετὰ λόγου τοῦ ἐπίστασθαι αὐτοὺς ὑφ' οὗ γεγίνασι καὶ δι' ὃν εἰσι πρότερον οὐκ ὄντες καὶ μετὰ νόμου κλπ. 1η Απολ. C. 10: ἔκεινους δὲ προσδέχεσθαι αὐτὸν μόνον δεδιδάγμεθα . . . τοὺς τὰ προσόντα αὐτῷ ἀγαθὰ μιμουμένους, σωφροσύνην καὶ δικαιοσύνην καὶ φιλανθρωπίαν καὶ ὅσα οἰκεῖα Θεῷ ἔστι· καὶ πάντα τὴν ἀρχὴν ἀγαθὸν ὄντα, δημιουργῆσαι αὐτὸν ἐξ ἀμόρφου οὐλῆς δι' ἀνθρώπους δεδιδάγμεθα· οἵ ἐὰν ἀξίους τῷ ἔκεινου βουλεύματι

ἔντούς δι' ἔργων δεῖξοι, τῆς μετ' αὐτοῦ ἀναστροφῆς καταξιωθῆναι παρειλήφαμεν συμβασιλεύοντας, ἀφθάρτους καὶ ἀπαθεῖς γενομένους. Πρβλ. 2 Απολ. C. 4. p. 43 D. C. 10 p. 48 DE.

§ 2. 3. ¹⁾ Α' Απολ. C. 8. CC. 18—19.

²⁾ Α' Απολ. CC. 14—16. C. 19.

³⁾ Διαλ. 65 p. 289 C.

⁴⁾ Διαφορῶν πρόσετούς ὑποδεχομένους ὅτι δὲ Ἰουστῖνος ἐν ἄλλοις τε καὶ ἐν τῇ δημιουργίᾳ ἀκολουθεῖ μᾶλλον τῷ Πλάτωνι ἡ ταῖς Γραφαῖς, λέγων ὅτι τὸν κόσμον ἐδημιούργησεν ὁ Θεὸς ἐξ ἀμόρφου ὕλης (Α' Απολ. CC. 10. 59. 67). Καλῶς δὲ παρετήρησαν ἄλλοι τε καὶ δὲ Weizsacke (Ἡ Θεολογία τοῦ μάρτυρος Ἰουστίνου ἐν Liebner Jahrbuch) ὅτι διακριτέαι παρὰ τῷ Ἰουστίνῳ δύο δημιουργίαι: μία πρὸ δημιουργία καὶ δευτέρα ἡ τῆς ὕλης διάταξις καὶ διακόσμησις ἐτρ' ὅσον δὲ ἡ μαρτυρία τῶν κοδίκων θὰ μείνῃ ἀσφαλής, αἱ λέξεις ἐκεῖναι, ἐκ τῶν ὑποκειμένων καὶ προδηλωθέντων διὰ Μωϋσέως (C. 59) οὐδὲν ἄλλο θὰ σημαίνωσιν ἡ τὰ πρότερον λεγούσα: ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, ἡ δὲ γῆ ἦν ἀδόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος τ. ἐ. πρότερον ἐξ τοῦ μηδενὸς ἐδημιουργήθη ἡ ὕλη ἡ ἀσύντακτος· πρὸς πίστωσιν δὲ τοῦ πράγματος οὗτε ἄλλων ἀποδείξεων χρεία ὑπάρχει οὕτε τῆς μαρτυρίας τῆς ἀμφισβητουμένης συγγραφῆς (παραίν. πρὸς ἔθν. C. 23)· τόσαι δὲ εἶναι αἱ τῆς νοθείας ταύτης ἐνδείξεις ὥστε οὐδὲν ἀπολύτως κῦρος ἔχει ἡ μαρτυρία αὐτῆς πρὸς τὸ ἡμέτερον ζήτημα.

⁵⁾ "Ισως εἶναι οἱ αὐτοὶ τοῖς μνημονευομένοις ὑπὸ τοῦ Εἰρηναίου (κατὰ αἵρεσ. 1. C. 21 § 1) καὶ τοῦ Τερτουλιανοῦ: de anima C. 23 resurrectione carni C. 5.

⁶⁾ Διαλ. C. 62. p. 285. C – D.

⁷⁾ Διαλ. C. 84. p. 310 B.

⁸⁾ Διαλ. C. 102. p. 329 A.

⁹⁾ Διαλ. C. 134: καὶ ἡμεῖς νῦν καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν μισεῖται ὑφ' ὑμῶν καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀπλῶς ἀνθρώπων, ὅντων πάντων τῇ φύσει ἀδελφῶν· πρβλ. καὶ C. 93. C. 96., 2 Απολ. C. 1.

¹⁰⁾ Διαλ. C. 42.

¹¹⁾ Τὴν λέξιν σὰρξ ὡς καὶ αἱ Γραφαὶ οὗτοι καὶ ὁ Ἰουστῖνος μεταχειρίζεται πρὸς δῆλωσιν τοῦ δλου σώματος.

¹²⁾ Ἡ λέξις ἐμφύσηση μια ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῇ συγγραφῇ περὶ ἀναστάσεως ἄλλῃ ἐρμηνεύεται ἡ ψυχὴ ὡς τις ἀπόμιοιδα τῆς θείας οὐσίας.

¹³⁾ Δὲν ἔγκαταλείπω τὸ κῦρος τῶν κοδίκων φαίνεται μοι δηλ. ὅτι τὸ τοῦτο προύταχθη μετ' ἐμφάσεως ὥστε τὸ ἐπόμενον ἄποφτ. νὰ ἦτο παραθετικῶς· Ισως ἔξεπεσε τὸ ἀρθρὸν πρὸ τοῦ λογικόν, εἴτε διὰ τὸ προηγούμενον τοῦτο, εἴτε διὰ τὸ ἐπόμενον τὸ ὅλον.

¹⁴⁾ Ἐάν τὸ χωρίον εἶναι γνήσιον καὶ μὴ ἐκδεκτέον ὡς γλώσσαν κατὰ Neander καὶ Otto.

¹⁵⁾ Πρβλ. ὅμοιον χωρ. (αὐτόθι C. 8) κατὰ τὴν τοῦ πιντὸς λόγου ὅτε Χριστόν.

16) Ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ χωρίου τούτου δὲν ἀποδέχομαι ἂν ὁ Engelhardt ἀποδοκιμάζων τὰς τῶν προτέρων γνώμας λέγει: «ὅτι Ἰουστῖνος λέγει ὅτι τὸ δῆλον λογικὸν γενόμενον σὺ μα καὶ λόγος καὶ ψυχὴ ἐγένετο ὁ δι' ἡμᾶς εἰπιφανεῖς Χριστός» τί ἄλλο ἐντεῦθεν νοητέον ἦταν ὅτι ὁ Λόγος προσδεξάμενος τὴν δῆλην ἀνθρωπίνην φύσιν ἐγένετο Χριστός; διὰ τῶν λέξεων ὅτι τὸ λογικὸν τὸ δῆλον ἐγένετο λόγος ἵστως θέλει νὰ εἴπῃ ὁ Ἰουστῖνος, ὅτι ὁ Θεῖος λόγος ἐγένετο τὸ Λογικὸν τοῦ ἀνθρώπου Ἰησοῦ· ταῦτα κατέμην γνώμην καὶ πρὸς τὴν δῆλην συσχέτισιν τῶν λέξεων ἀντιμάχονται καὶ πρὸς τὰ συμφραζόμενα: ὁ Ἀπόλογητής θέλει νὰ ποδεῖξῃ διατί τὰ τῶν χριστιανῶν εἰναι μεγάλειό τερρας· διὰ τοῦτο, λέγει, διότι ὁ δι' ἡμᾶς φανεῖς Χριστὸς γέγονε (τ. ε. ὑπῆρξε) λογικὸν τὸ δῆλον τ. ε. τὸ πλήρωμα τοῦ Λογικοῦ εἴτε ἐν αὐτῷ τῷ θείῳ λόγῳ εἴτε ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἄλλαις λέξεσιν, οὐχὶ διότι, ὡς δοκεῖ τῷ σοφῷ ἀνδρὶ, ὁ θεῖος λόγος ἐγένετο ἀπὸ πάσης ἀπόφεως ἀνθρωπος, ἄλλὰ διότι ὁ Χριστός, ὁ διὰ τοὺς ἀνθρώπους ἐπιφανεῖς, καὶ ταῦτα ἐδίδαξεν, ἀτε περιλαμβάνων ἐν ἑαυτῷ ὃς θεῖος λόγος καὶ ὁ τέλειος ἀνθρωπος τὸ πλήρωμα καὶ τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγον· αἱ λέξεις δηλ. καὶ σῶμα καὶ λόγον καὶ ψυχὴν ἀνενεκτέαι οὐχὶ εἰς τὸ ὑποκείμενον (τὸν Χριστὸν) ἀλλ' εἰς τὸ κατηγορούμενον λογικὸν τὸ δῆλον καὶ ἐτέθησαν οὐχὶ ἀνευ ἐμφύσεως ἐν τέλει τῆς προτάσεως, ὥσπερ οὐτε ἐκεῖνα ἐν τῇ ἀρχῇ· τοῦτο δηλοῦται καὶ διὰ τῆς ἐπαναλήψεως τοῦ καὶ ὡς καὶ διὰ τῆς διακρίσεως τῆς μᾶς ἔννοίας (ἀνθρωπος) εἰς δύο (ψυχὴν καὶ σῶμα) ὡσεὶ ἐφοβεῖτο ὁ συγγραφεὺς μήπως, ἀν ἔγραφε μόνον λόγον καὶ ἀνθρώπον δὲν ἐρμηνεύετο σαφῶς τό: λογικὸν τὸ δῆλον.

§ 4. 1) Ἀνάγνωθι ἀπειτυχῶς ὁ Engelhardt πραγματεύεται p. 223.

2) Μετὰ προσοχῆς ἀναγνωστέα ὅσα ὁ λόγιος ἀνήρ ἤττον εὔστόχως λέγει, σελ. 236.

3) Δὲν βλέπω τὸν λόγον τῆς μεταβολῆς τῆς ἀναγνώσεως τῶν κωδίκων ἢ τίνος ἔνεκεν ἀναγνωστέον τὰ χαρακτήρα τοῦ τάχιον. Νομίζω ὅτι τὸ τάχιον δηλοῖ ὅτι καὶ τὸ Λατινικὸν prius ἢ citius (γερμ. früher),

4) Παραθέτομεν αὐτολεξί τὸ χωρίον. Γέρων: Πᾶσαι δ' αὐτὸς (τὸ θεῖον) διὰ πάντων αἱ ψυχαὶ χωροῦσι (=δύνανται νὰ περιλάβωσι) τῶν ζῴων . . . ἢ ἄλλη μὲν ἀνθρώπου, ἄλλη δὲ ἵππου καὶ ὄνου; Ἰουστ.: Οὐκ· Ἄλλ' αἱ αὐταὶ ἐν πᾶσιν εἰσιν . . . Γέρων: "Οψονται ἀρα.. καὶ ἵπποι καὶ ὄνοι ἢ εἰδόν ποτε τὸν Θεόν: Ἰουστ.: Οὐκ· οὐδὲ γὰρ οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, εἰ μή τις ἐν δίκῃ βιώσαιτο καθηράμενος δικαιοσύνη καὶ τῇ ἄλλῃ ἀρετῇ πάσῃ. Γέρων: Οὐκ ἀρα διὰ τὸ συγγενὲς δρᾶ (δ ἀνθρωπος) τὸν Θεόν, οὐδὲ ὅτι νοεῖ ἔστιν, ἀλλ' ὅτι σώφρων καὶ δίκαιος; Ἰουστ.: Ναὶ καὶ διὰ τὸ ἔχειν φόνος τὸν Θεόν. Γέρων: Τί οὖν ἀδικοῦσι τινα· αἰγες καὶ πρόβατα; Ἰουστ.: Οὐδέν, οὐδένα. Γέρων: "Οψονται ἀρα κατὰ τὸν σὸν λόγον καὶ ταῦτα τὰ ζῶα; Ἰουστ.: Οὐ, τὸ γάρ σῶμα αὐτοῦ τοιοῦτον ὃν ἐμπόδιόν ἔστιν. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου (Περὶ τῶν ἀρεσκ. φιλοσ. φυσ. δογ. Υ. C. 2) τὸ αὐτὸν ἐδίδαξεν ὁ Πυθαγόρας καὶ ὁ Πλάτων· ὅτι δὲ μετέβαλεν θερόν γνώμην ὁ Ἰουστ. διδάσκουσι χωρία τοιαῦτα, οἷα 1η Ἀπολ. C. 43.

ε) Ως ἐκεῖνο τοῦ Διαλόγου (C. 30): τὸν λαὸν ὑμῶν πονηρευόμενον καὶ ἐν νόσῳ ψυχικῇ ὑπάρχοντα εἰς ἐπιστροφὴν καὶ μετάνοιαν τοῦ πατρὸς κέ-
ζληρε. Λύτοθι C. 114 οἱόμενον χειρας καὶ πόδας καὶ δακτύλους
καὶ ψυχὴν ἔχειν ὡς σύνθετον ἕψιον τὸν πατέρα τῶν ὄλων καὶ
ἀγέννητον Θεόν, διὰ τοῦ σύνθετον ἕψιον νοεῖται ὁ ἀνθρώπος ὃς
γίνεται δῆλον καὶ ἐκ τοῦ: δακτύλους καὶ τῆς συναφείας τοῦ λόγου. Τού-
τον οὐτως ἔχόντων τὸ χωρίον τοῦτο διαστέλλει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δύο μέρη:
ψυχὴν καὶ τὰ πατά τὸ σῶμα, χειρας κλπ.

§ 5. 1) Προβλ. Διάλ. CC. 56. 57.

2) Ἡ Απολ. C. 46 τὸν Χριστὸν πρωτότοκον εἶναι τοῦ Θεοῦ,
ἐδιδύχθημεν, λόγον οὗ πᾶν γένος ἀνθρώπων μετέχει προβλ. 2
Απολ. C. 10.

3) 2 Απολ. C. B οὐδὲν δὲ θαυμαστόν, εἰ τοὺς οὓς κατὰ σπερ-
ματικοῦ λόγου μέρος ἀλλὰ κτλ. C. 13 ἐκαστος γάρ τις ἀπὸ μέρους τοῦ
σπερματικοῦ θείου λόγου τὸ συγγενὲς ὄρῶν καλῶς ἐφθέγξατο.

4) 2 Απολ. C. 8 διὰ τὸ ἐμφυτον παντὶ γένει ἀνθρώπων σπέρμα τοῦ Λό-
γου. C. 13 διὰ τῆς ἐνούσης ἐμφύτου τοῦ λόγου σπορᾶς.

5) 1 Απολ. C. 32.

6) Διογ. Λαερτ. VII 148. "Εστι δὲ φύσις ἔξι ἔαυτῆς κινουμένη κατὰ
σπερματικοὺς λόγους, ἀποτελοῦσά τε καὶ συνέχοντα τὰ ἔξι ἔαυτῆς.
Ομοίως Πλουτ. περὶ Στωϊκῶν Ἐναντιωμ. 43: τὰς δὲ ποιότητας πνεύματα
οὖσας καὶ τόνους ἀερώδεις, οἵς ἂν ἐγγίγνωνται μέρεσι τῆς ὅλης εἰδοποιεῖν
ἔκαστα καὶ σχηματίζειν προβλ. Ἰστορ. Φιλοσοφ. B. Ἀντωνιάδου τόμος 1ος
σελ. 101.—102.

7) Ορθῶς καὶ συντόμως δὲ Überweg Ἰστορ. Φιλοσ. τόμ. β' σ. 40: καὶ
μετὰ τὴν πρόσοδον εἰς τὸν Ιχριστιανισμὸν δὲ Ἰουστῖνος ἔξετίμα σφόδρα τὴν
Ἐλληνικὴν Φιλοσοφίαν ὃς κηρύττουσαν τὸν πανταχοῦ διάχυτον σπερματι-
κὸν λόγον· ἢ ἐκφραστις αὕτη παρελήφθη μὲν ἐκ τῆς Στοᾶς ἀλλὰ ἀποβα-
λοῦσα πᾶσαν ἀναφορὰν καὶ σχέσιν πρὸς τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ κό-
σμου δηλοῖ παρὰ τῷ Ἰουστίνῳ μόνον τὸν Λόγον πνευματικῶς καὶ ἡθικῶς
ἐπενεργοῦντα ἐπὶ τὸν ἀνθρώπον. Κατὰ τὸν Engelhardt τὴν διδασκαλίαν
ταύτην παρέλαβεν δὲ Ἰουστῖνος οὐχὶ παρὰ τῶν Στωϊκῶν αὐτῶν ἀλλὰ παρὰ
τὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκχριστιανισθέντων Ἰουδαίον.

§ 6. 1) Λόγος ἐπειδὴ διὰ τῆς αὔτης λέξης διηλοῦται ὑπὸ τοῦ μάρτυρος καὶ
διθεῖος λόγος καὶ διανθρώπινος γεννᾶται ἐνίστε αἱματιβολία πότε-
ρος νοητέος. Κατ' ἐμὴν γνώμην νοητέος ἀεὶ διανθρώπινος λόγος ὅταν
εὑρηται συνημμένος μετὰ τοῦ λόγου προσδιορισμός τις (ἐκτὸς τοῦ: θεῖος)
π.χ. ἀληθῆς 1 Απολ. C. 3 κλ. διακριθῆς ἔχεται στικὸς 1 Απολ. C. 2,
δισώφρων 1 Απολ. C. 53 (προβλ. σώφρων λογισμὸς 1 Απολ. C. 2). Δινογετ-
ρέστερον τὸ πρᾶγμα μηδενὸς ὑπάρχοντος προσδιορισμοῦ μετὰ πεποιθήσεως
δ' ὅμιτος ἐκδέχομαι τὸν λόγον ὡς διανθρώπινον ἐν τοῖς ἔξης χωρίοις 1

Απολ. C. 2. C. 3. C. 5. C. 6. C. 13—C. 53. C. 68 2 Απολ. C. 10 λόγῳ πειραθέντες καὶ Ε διὰ λόγου ζητήσεως²⁾ Διαλ. C. 3.

2) 1 Απολ. C. 10: δι' ὧν αὐτὸς ἐδωρήσατο λογικῶν δυνάμεων καὶ C. 28 λογικοὶ γὰρ καὶ θεωρητικοὶ γεγένηται.

3) Διὰ τοῦτο ὡς καλεῖται ὁ ἀνθρωπὸς ζῶν σύνθετον Διαλ. C. 114 οὗτος ζῶν λογικόν.

4) Οὐδαμῶς ἐπιδοκιμάζω τὸν Engelhardt ἀποδίδοντα τὴν ἀρχὴν τῆς ἡμετέρας διαφθορᾶς εἰς τὸ ζωἴκον μέρος τῆς ἡμετέρας φύσεως (σ. 110) «ὅτι λόγος εἶναι οὐτωνούς ἀρχὴ παντὸς ἀγαθοῦ ἐν τῷ κόσμῳ» εἰς τὸν λόγον ἀντιθεται ὡς ἀρχὴ τοῦ κακοῦ ἀλογόν τι, ή ἄλογος δομὴ καὶ τὸ ἄλογον πάθος ἀλλὰ πλείονα περὶ τούτου κατατέρῳ §§ 19 κ. ἐ.

5) Δὲν ἀληθεύει τὸ ὑπό τινων λεγόμενον, δτι σαφῶς περὶ τοῦ καθ' ὅμιοισι τοῦ λόγου γίνεται ἐν 1η Απολ. C. 44 καὶ Διαλ. C. 62 πολλῷ δὲ διηγώτερον ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἀποδοχῆς τῆς διμοιώσεως μόνον κατὰ τὸ ἐλευθέρως λογίζεσθαι: τὴν διμοιότητα κατὰ τὴν λογικὴν δύναμιν δέχομαι οὐχὶ εἰδικῶς ἀλλὰ γενικῶς, οὐχὶ διότι σαφῶς περὶ τούτου λέγει ὁ Ἰουστῖνος ἀλλὰ διότι διδάσκει δτι οἱ ἀνθρωποι εἶναι μέτοχοι τοῦ Θείου λόγου καὶ ἐλέγχει τὸν ἀνθρωποιορφισμόν.

6) Διαλ. C. 114. C. 127, 1η Απολ. C. 9· ἐν τῷ βιβλ. περὶ ἀναστάσεως C. 7. ή διμοιότης ἀναφέρεται εἰς τὸ σῶμα.

7) Δὲν μοι φαίνεται, δτι ὁ οὗτος ὁρθῶς ἀποδίδει τὰς λεξίς: καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ ὑπάρχῃ κατ' ἔμην γνώμην τὰ λεγομ. ἀφορῶσιν οὐχὶ εἰς τὸ μέλλον ἀλλ' εἰς τὸ παρελθόν· διότι αἱ λέξεις εἰς δὲ οἱ σύμμοις γεννητὰς κλ. περιέχουσι τὰς προκειμένας τοῦ συλλογισμοῦ, τὸ δὲ συμπέρασμα ἐπάγεται διὰ τῶν οὐκ ἄρα... ἀθάνατοι. "Οὐτεν ἐγὼ θάνατον ηρμήνευον: ὑπῆρξε χρόνος καθ' ὃν αὗται δὲν ήσαν. 'Ομοίως ἐλέχθη κατωτ. ἐξαφανισθήναι καὶ μὴ εἶναι ἔτι. 'Άλλ' ή ἀνάγνωσις τῶν κωδίκων δὲν ἐπιτρέπει οὔτε ταύτην οὔτε τὴν τοῦ Otto ἐρμηνείαν" γραπτέον, νομίζω, ποτὲ ἀντὶ τοῦ ποι.

8) Πρβλ. Διαλ. C. 4. δπου εἰς τὴν ἐρώτησιν τοῦ Τρύφωνος: ή καὶ ή ψυχὴ θεία καὶ... τοῦ βασιλικοῦ νοῦ μέρος: ἀποκρίνεται δι μάρτυς: πάνυ μὲν οὖν. 'Άλλὰ τὴν δόξαν ταύτην προϊόντος τοῦ λόγου ἐγκαταλείπει (C. 5). 'Ἐν τῷ περὶ ἀναστασ. νεωτ. διμοσ συγγρ. (C. 8) ὑπ' ἀλλων ταύτην προενιχθεῖσαν δὲν ἀνασκευάζει ἀλλ' ἀποδέχεται σιωπηλῶς.

9) 2 Απολ. C. 13 ἔτερον γάρ ἐστι σπέρμα τινὸς καὶ μίμημα κατὰ δύναμιν δοθέν, καὶ ἔτερον αὐτό, οὖν κατὰ χάριν τὴν ἀπ' ἔκεινον ή μετονομία καὶ μίμησις γίνεται. 'Ορθῶς δ Engelhardt: ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ λόγου τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ λόγου τοῦ σωτῆρος ή διαφορὰ δὲν εἶναι μόνον βαθμολογικὴ καὶ ποσοτικὴ κλ. καὶ κατωτέρῳ: τόσο μεγάλη εἶναι ή διαφορὰ μεταξὺ τοῦ λόγου τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ λόγου τοῦ Χριστοῦ. 'Ο λόγος τοῦ Χριστοῦ εἶναι ή δημιουργικὴ δύναμις ή διὰ χάριτος καθιστῶσα τοὺς ἀνθρώπους μετόχους ἑαυτῆς, εἶναι τὸ ἀρχέτυπον, δὲ ἀνθρώπινος λόγος εἶναι τὸ μίμημα αὐτοῦ καὶ ἀπείκασμα.

§. 7. 1) Διάλ. C. 5 Τρύφ. Οὐδὲ μὴν ἀθάνατον χρὴ λέγειν αὐτὴν (=τὴν

ψυχήν) ὅτι εἰ ἀθάνατός ἐστι, καὶ ἀγέννητος δηλαδή, ἀγέννητος δὲ καὶ ἀθάνατός ἐστι κατά τινας λεγομένους Πλατωνικούς... ἢ καὶ τὸν κόσμον σὺ ἀγέννητον λέγεις; Ἰσυστ. Εἰσὶν οἱ λέγοντες, οὐ μέντοι γε αὐτοῖς συγκατατίθεμαι ἐγώ. Τῷ ύφ. Ὁρθῶς ποιῶν.. εἰ δὲ ὁ κόσμος γεννητὸς ἀνάγκη καὶ τὰς ψυχὰς γεγονέναι καὶ οὐκ εἶναι ποι τάχα (ἔπιθι τὰ ἐν § 6 σημ. 7). Ἰσυστ. Οὕτως δοκεῖ ὁρθῶς ἔχειν. Τῷ ύφ. οὐκ ἄρα ἀθάνατος. Ἰσυστ. οὐκ ἐπειδὴ καὶ ὁ κόσμος γεννητὸς ἐφάγη.. ἀρά τοιδύτον ἐστιν ὁ λέγεις, οἷον καὶ Πλάτων ἐν Τιμαιῷ αἰνίσσεται περὶ τοῦ κόσμου λέγων, ὅτι αὐτὸς μὲν καὶ φθαρτός ἐστιν ἦ γέγονεν, οὐ λυθῆσεται δὲ οὐδὲ τεύξεται θανάτου μοίρας διὰ τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ; τοῦτ' αὐτό σοι δοκεῖ καὶ περὶ ψυχῆς καὶ ἀπλῶς πάντων πέρι λέγεσθαι; Τῷ ύφ. ὅσα γάρ ἐστι μετὰ τὸν Θεόν ἥ ἐσται ποτέ, ταῦτα φύσιν φθαρτήν ἔχειν (τ. ἐ. δοκεῖ μοι, ἥ φημι) καὶ οἴα τε ἐξαφανισθῆναι μή εἴναι εἴτε μόνος γάρ ἀγέννητος καὶ ἀφθαρτος ὁ Θεός· καὶ διὰ τοῦτο Θεός ἐστι, τὰ δὲ λοιπὰ πάντα μετὰ τοῦτον γεννητὰ καὶ φθαρτά· τούτον γάρ ιν καὶ ἀποθνήσκουσιν αἱ ψυχαὶ καὶ κολάζονται ἐπεὶ εἰ ἀγέννητοι ἦσαν, οὐκ ἀν ἔξημάρτανον... ἡ ψυχὴ ἦτοι ζωὴ ἐστιν ἥ ζωὴν ἔχει. Εἰ μὲν οὖν ζωὴ ἐστιν, ἄλλο τι ἀν ποιήσεις ζῆν οὐχ ἔαυτίν... ὅτι δὲ ζῆν ἥ ψυχὴ, οὐδεὶς ἀν ἀντείποι· εἰ δὲ ζῆν οὐ ζωὴ οὖσα ζῆν ἀλλὰ μεταλαμβάνουσα ζωῆς· ἔτερον δὲ τὸ μετέχον τινὸς ἔκείνου, οὐ μετέχει. Ζωῆς δὲ ψυχὴ μετέχει, ἐπεὶ ζῆν αὐτὴν ὁ Θεός βούλεται. Οὕτως ἄρα καὶ οὐ μεθέξει ποτε, ὅταν αὐτὴν μὴ θέλοι ζῆν· οὐ γάρ ίδιον αὐτῆς ἐστι τὸ ζῆν, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ κλ.

2) Ἀπολ. C. 18. C. 57.

3) Ἀπολ. C. 18. C. 20. C. 52.

4) Ἀπολ. C. 18. Νεκυομαντεῖαι μὲν γάρ καὶ αἱ ἀδιαφθόρων παιδῶν ἐποπτεύσεις καὶ ψυχῶν ἀνθρωπίνων κλήσεις καὶ οἱ λεγόμενοι παρὰ τοῖς μάγοις ὀνταιροποιοί καὶ πάρεδροι καὶ τὰ γινόμενα ὑπὸ ταῦτα εἰδότων πεισάτωσαν ὑμᾶς, ὅτι καὶ μετά θάνατον ἐν αἰσθήσεσι εἰσὶν αἱ ψυχαί.

5) Διαλ. 105. Καὶ ὅτι μένουσιν αἱ ψυχαὶ ἀπέδειξα ὑμῖν ἐκ τοῦ καὶ τὴν Σαμονὴν ψυχὴν κληθῆναι ὑπὸ τῆς ἐγγαστριμύθου, ὡς ἡξίωσεν ὁ Σαοῦν.